

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.003>
УДК 811.16'27

С.О. СОКОЛОВА, доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: a-senchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0052-6128>

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ: СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ДОСВІД І УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті проаналізовано використання терміна *мовна ситуація* (англ. *language situation* або *linguistic situation*) у різних національних наукових традиціях та підходи до опису мовної ситуації у слов'янських країнах. З'ясовано, що попри подібність загальних визначень цього терміна в конкретних дослідженнях увагу зацентовано переважно на одному з трьох можливих аспектів — співвідношенні функціонування різних ідіомів у межах соціуму, ситуації з використанням певного ідіому на певній території чи в певній спільноті або на власне внутрішньомовній ситуації, тобто внутрішній диференціації мови для задоволення різних потреб суспільства. Українське суспільство схарактеризовано як таке, що перебуває у процесі трансформації від екzogлосної (що характеризується масовим білінгвізмом) до переважно ендоглосної (з переважанням української мови та зі збереженням мов корінних народів і національних меншин) мовної ситуації.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна поведінка, мовна політика, слов'янські мови, функціонування мови, корпусне планування мови, мова більшості, мова меншості, українська мова за кордоном.

Поняття «мовна ситуація» — одне з провідних у соціолінгвістиці, оскільки безпосередньо пов'язане з її ключовою проблемою — зв'язком мови і суспільства. Надактуальною ця проблема є в переламні моменти розвитку соціуму. Війна в Україні, формальним приводом до розв'язання якої ще понад 10 років тому стало мовне питання, ще більше загострила цю

Цитування: Соколова С.О. (2024). Сучасний підхід до вивчення мовної ситуації: слов'янський досвід і українські реалії. *Українська мова*, 2(90), 3—29. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

тему, тому випрацювання науково обґрунтованого підходу до аналізу мовної ситуації набуло додаткової актуальності. Очевидно, у зв'язку з причинами війни і загалом соціального конфлікту на ґрунті ставлення до державності української мови слід говорити не лише про мовну ситуацію, а саме про державну мовну політику в такій мовній ситуації. Під час війни, а особливо після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну дещо трансформувалися і методи дослідження, що потребує окремого обговорення.

Словосполучення *мовна ситуація* (англ. *language situation* або *linguistic situation*) траплялося ще у 30-ті роки ХХ ст. у працях мовознавців, які вивчали мови народів Азії та Африки. Його використовували на позначення сукупності мов, що забезпечували спілкування у країні або на певній території, та їх функціональний розподіл, а витлумачено цей термін у працях 60-х років ХХ ст. таких дослідників, як Ч. Фергюсон (Ch. Ferguson), Е. Хаген (E. Haugen), Л.Б. Нікольський, В.О. Аврорин (Швейцер, Нікольський, 1978, с. 86).

Українська соціолінгвістика тоді перебувала в річищі радянської науки, реальних досліджень мовної ситуації на власне українському матеріалі практично не було, окрім «дистанційних»: або присвячених функціонуванню української мови за межами України (Жлуктенко, 1964; 1990), або виконаних дослідниками, що перебували за межами України (Смаль-Стоцький, 1969; Чапленко, 1974; Шевельов, 2009¹). Єдиним винятком можна вважати спробу І.М. Дзюби «достукатися» до керівництва країни і донести об'єктивну інформацію про втрату рідної мови українцями у праці «Інтернаціоналізм чи русифікація» (1965 р.), яка, щоправда, тоді не була доступною загалом в Україні й не претендувала на статус наукової праці. Згодом, готуючи передмову до її видання в Україні 1998 р., він про неї написав: «Деякі ідеї та оцінки виявилися настільки наївними, що мені прикро про це й згадувати» (Дзюба, 2005, с. 2). Звісно, ця самооцінка зроблена вже з позицій сучасності і свідчить радше про скромність автора, а не про справжню вагомість його розвідки, у якій вдало поєднано статистичний (аналіз результатів переписів населення, що були у відкритому доступі) і дискурсивний (матеріали офіційних документів і преси) методи дослідження, що доволі актуально і сьогодні, але всередині країни ці матеріали тривалий час були невідомими.

Поняттєвий апарат української соціолінгвістики² почав формуватися в 70-ті роки ХХ ст. під суттєвим впливом загальнорадянського, орієнтованого передусім на російську мову та її провідну роль у тодішньому суспільстві. Цьому посприяло й те, що праці зарубіжних дослідників — Ч. Фергюсона (Ch. Ferguson), Е. Хагена (E. Haugen), У. Лабова, Д. Хаймса та інших — або було перекладено саме російською мовою з великою огля-

¹ Цю працю Ю.В. Шевельова вперше опубліковано українською мовою 1987 р.

² Ідеться про стан науки всередині України, про поняттєве поле, відоме українським науковцям радянського періоду.

довою статтею редактора, або прореферовано переважно в російськомовних оглядах літератури³. Загальне визначення поняття «мовна ситуація» в українській соціолінгвістиці — не виняток, воно фактично збігається з тим, яке було ще в радянській, а згодом і в усій пострадянській соціолінгвістиці, про що свідчить подібність тлумачень, що їх подано в різних пострадянських енциклопедичних виданнях (Брицин, 2007б; Селіванова, 2006, с. 371; Михальченко, 2006, с. 266; Михальченко, 2016, с. 636—640), напр.: «Становище, пов'язане зі способом задоволення комунікативних потреб суспільства за допомогою однієї або кількох мов; форми існування мови або сукупності мов у межах певної спільноти. Мовна ситуація <...> звичайно характеризується за якісними, кількісними й оцінними параметрами» (Брицин, 2007б).

У більшості сучасних наукових публікацій, у яких аналізують конкретний матеріал, словосполучення *мовна ситуація* використовують без окремого тлумачення, як загальнозрозумілий термін. Не подають його і в багатьох зарубіжних енциклопедичних виданнях і термінологічних словниках. Виконавши цільовий пошук словосполучень *language situation* і *linguistic situation*⁴ в одній із сучасних англomовних соціолінгвістичних енциклопедій (Mesthrie, 2001), ми не знайшли жодного їх уживання в заголовках статей, однак у текстах статей натрапляємо на них близько 20 разів для позначення передусім ситуації *функціонування різновидів мови / різних мов у суспільстві*, наприклад із посиланням на Ч. Фергюсона, який кваліфікував диглосію як різновид мовної ситуації (*language situation*), за якої діалекти співіснують із літературною формою національної мови (Ferguson, 1959, p. 336; Hudson, 2001, p. 226), *загальної ситуації в певному державному утворенні чи на певній території*, наприклад, *мовна ситуація Ізраїлю (linguistic situation)* (Berghe, 2001, p. 603), *індійська мовна ситуація (linguistic situation)* (Dua, 2001, p. 633), *мовна ситуація Ямайки (language situation)* (Le Page, 2001, p. 859) і под. На це словосполучення натрапляємо також і в деяких інших значеннях, а саме: *ситуація мови більшості (majority language situation)* (Lucas, 2001, p. 91) або *мови меншини (minority language situation)* (Brown, 2001, p. 924), *ситуація спілкування («комунікативна ситуація»)* (*language situation*) (Gogolin, 2001, p. 613) тощо. Так само, шукаючи підходи до типологізування мовних ситуацій, М. Вінгендер перевірила основні німецько- та англomовні словники і довідники й дійшла висновку, що «на відміну від численних наукових праць (монографій і статей) з теми, більшість словників і довідників не наводить спеціального терміна “мов-

³ 1975 р. вийшов спеціальний випуск «Соціолінгвістика» — видання хрестоматійного зразка серії «Нове в зарубіжній лінгвістиці», VII (Чемоданов, 1975). Щоправда, є цілком імовірно припущення, що переклад з англійської мови російською деяких соціолінгвістичних термінів запропонував український учений Ю.О. Жлуктенко, який 1979 р. переклав монографію У. Вайнрайха «Мовні контакти» (Пилипчук, 2013, с. 133). Однак терміна *мовна ситуація* серед них не було.

⁴ Нам не вдалося встановити залежності використання означення *language* чи *linguistic* від того значення, яке вкладене в це поняття в конкретному дослідженні.

на ситуація”», тоді як у монографіях і статтях його вживають часто, як і описують власне мовні ситуації. Одну з причин цього дослідниця вбачає в тому, що поняття «мовна ситуація» «сприймають швидше як складник інших ключових понять, таких, наприклад, як “мовна політика”» (Вингендер, 2017, с. 14). В енциклопедії «Українська мова» розмежовано поняття «мовна ситуація» (Брицин, 2007б) і «мовна політика» (Брицин, 2007а) в окремі статті, між якими є взаємні посилання.

Визначення поняття «мовна ситуація» подано в деяких доступних нам енциклопедіях і словниках, виданих у слов'янських країнах. Пор. у «Новому енциклопедичному словнику чеської мови»: «Мовна ситуація — 1. *набір мовних різновидів* (курсив наш — С.С.) (також із різновидами різних мов), які використовують у певній географічно визначеній одиниці або в інакше визначеному соціальному просторі (держава, регіон, місто, компанія, лікарня, школа тощо), наприклад, мовна ситуація в Чехії, мовна ситуація в Карлових Варах, мовна ситуація на підприємстві «Hyundai»; 2. *функціонування конкретної мови*, наприклад, чеська мовна ситуація. Для опису мовної ситуації у значенні (1) концепцію (2) також застосовують, навіть якщо вона явно не відображена: пор. ситуація з німецькою мовою (у значенні мови меншини чи іноземної) у Чехії»⁵ (Nekvapil, 2017).

Подібне визначення наведено й у «Словацькій загальній енциклопедії» («Slovenská všeobecná encyklopédia — Encyclopaedia Beliana»⁶), яку Словацька академія наук із кінця 90-х років ХХ ст. видає у книжковому форматі і поступово створює електронну версію: «Мовна ситуація — загальне суспільне становище, у якому перебувають і розвиваються відповідні мови в конкретному місці (у країні, на території) у певний період часу та в певних політичних, соціальних і культурних обставинах, наприклад, мовна ситуація у Франції, сучасна мовна ситуація у Словаччині, мовна ситуація в Європейському Союзі та її майбутнє або мовна ситуація в Південній Америці» (Encyclopaedia Beliana, 2013). Окремо зауважено, що термін *мовна ситуація* — загальніший, ніж термін *комунікативна ситуація*, що «представляє сукупність обставин, за яких відбувається мовленнєва діяльність і які її супроводжують і впливають на неї (предмет спілкування, партнери по спілкуванню)» (там само).

Болгарська соціолінгвістика має суттєві напрацювання, зокрема й власну соціолінгвістичну енциклопедію, у якій також подано визначення поняття «мовна ситуація»: «У межах сумарного підходу мовну ситуацію визначають як загальну конфігурацію використання мови в певний час і в певному місці. До обсягу поняття “мовна ситуація” уводять дані про кількість і різновиди мов, уживаних у певній країні або ареалі, інформацію про кількість носіїв цих мов, про соціально-комунікативні обставини, за яких функціонують ці мови, а також дані про мовні атитюди, ціннісну орієнтацію і под., притаманні членам цієї мовної спільноти» (Пачев,

⁵ Переклад українською мовою тут і далі автора статті.

⁶ Енциклопедію названо на честь словацького вченого й енциклопедиста Матея Бела.

1993, с. 75). Із застосуванням системно-цілісного підходу до визначення мовної ситуації залучають «соціально-функціональний розподіл та ієрархію соціально-комунікативних систем і підсистем, які існують одночасно і взаємодіють між собою в межах певного політико-адміністративного об'єднання чи культурного ареалу в той чи той період, а також атитюди, яких дотримуються стосовно цих систем і підсистем члени відповідних мовних колективів» (там само, с. 77).

Попри подібність визначень терміна *мовна ситуація* в теоретичних працях і енциклопедичних виданнях у країнах, де мовою більшості населення і офіційною (державною) є одна або кілька слов'янських мов, підходи до практичного висвітлення цього питання неоднакові.

Незважаючи на те, що мовні ситуації в цих країнах відмінні, їх, крім генетичної спорідненості державних мов, об'єднує також потужний ідеологійний вплив радянської науки в минулому, який відобразився (хоч і різною мірою) на формуванні як термінологічного апарату, так і підходів до вивчення мовної ситуації. Утім із кінця ХХ ст. в усіх країнах колишнього соціалістичного табору, зокрема й тих, де активно функціонують слов'янські мови, відбулися соціально-політичні зміни, які спричинили навіть розпад старих і виникнення нових державних утворень і, відповідно, утвердження як державних мов, які до того такого статусу не мали. Не претендуючи на глибокий аналіз цих мовних ситуацій (для цього потрібно щонайменше досконало володіти всіма мовними ідіомами, поширеними в цих країнах), спробуємо з'ясувати основні напрями їх дослідження.

У колективній праці польських і словенських дослідників «Сучасна польська і словенська мовна ситуація» (Gajda, Vidovič-Muha, 2003) увагу зосереджено на таких проблемах: функціонування мов (польської і словенської) у різних сферах суспільного життя (політика, адміністрування, релігія, засоби масової комунікації та ін.), зміни в лексиці і фразеології цих мов, новітня польська та словенська лексикографія і фразеографія, сучасні проблеми словотворення, кодифікації мови, мова та соціолекти, проблеми сучасних літературних мов. Фактично цю колективну працю присвячено висвітленню особливостей сучасного функціонування національних мов — польської і словенської — у різних сферах суспільного життя та змін у цих мовах⁷. Водночас стаття А. Павловського (Pawłowski, 2019), у якій порушено проблему представлення різних мов у польському комунікативному просторі, називається «Сучасний польський мовний ландшафт: польська мова, іноземні мови, мови меншин», тобто те, що зазвичай описують як мовну ситуацію, подано в ній як мовний ландшафт, а поняття «мовна ситуація» вжито лише в рубриці *ключові слова*.

Польські дослідники вивчають також мовно-культурну ситуацію в регіонах, де зосереджені мовні меншини, однак акцентують здебільшого не

⁷ В обох країнах переважає населення, яке зараховує себе до титульної нації і вважає рідною державну мову: за переписом 2011 р. 94 % населення Польщі визначили себе як таких, що за національністю є поляками, у Словенії за переписом 2002 р. до титульної нації себе зарахували майже 84 % населення.

на мовній, а саме на культурній специфіці регіонів. Так, доповідь З. Греня (Greń, 2022) на пленарному засіданні останньої наукової конференції Комісії із соціолінгвістики при Міжнародному комітеті славістів 2022 р. у Вільнюсі була присвячена національно-релігійній специфіці Тешинської (Цешинської) Сілезії — території, що прилягає до польсько-чеського кордону, на якій історично проживали поляки, чехи, німці та євреї (останніх переважно знищено під час Другої світової війни) і, відповідно, співіснували католики, протестанти, лютерани, юдеї.

Інший аспект вивчення мовної ситуації польськими мовознавцями — функціонування національної мови за межами національної держави (Kowalski, 2013; Krasowska, 2012; Kryszyn, 2012; Zielińska, 2002 та ін.). Більшість праць із цієї проблеми як одне з основних понять містять термінне словосполучення *мовна ситуація*, але його зрідка використано в назвах таких досліджень.

Важливим аспектом вивчення мовної ситуації в Болгарії дослідники вважають корпусний — аналіз стану і складу національної мови, проблема взаємодії літературної мови і діалектів, особливостей публічного мовлення (зокрема ступеня його відповідності літературним стандартам). До корпусних зараховують також проблему взаємодії болгарської мови з іншими мовними ідіомами, передусім македонською мовою, яка після набуття незалежності Республікою Північною Македонією отримала в ній статус державної і, відповідно, державну підтримку. У цих питаннях основною спірною проблемою вважають не так сучасний стан болгарської і македонської мов, як розподіл спільної культурної спадщини, зафіксованої мовними засобами. 2008 р. у двох номерах журналу «Болгарська мова» («Български език») надруковано статтю Т. Бояджиева «Мовна ситуація в нашій країні в історичному і сучасному аспектах і європейська мовна політика», у якій увагу зосереджено переважно на внутрішньомовному аспекті — функціональному структуруванні болгарської національної мови, хоч заторкнуто й мовні проблеми меншин, і функціонування болгарської мови за межами Болгарії (Бояджиев, 2008а; 2008б). Комплексно проаналізувала мовну ситуацію, зокрема динаміку етнічного складу і мовного самовизначення громадян на початку ХХІ ст., К. Алексова, яка зауважила, що «за ступенем етнолінгвістичного розмаїття (тобто кількістю етнічних мов) мовну ситуацію в Болгарії можна визначити як багатокомпонентну (на відміну, наприклад, від майже одномовної Ісландії)», а за відсотковим співвідношенням мов і їх функціональним навантаженням вона є «демографічно незбалансованою через значне домінування болгарського самовизначення (84,8 % у 2011 р.) і болгарську мову як рідну для 85 % осіб» (Алексова, 2014). Ретроспективний аналіз кількісних показників етнолінгвістичного розмаїття⁸ свідчить,

⁸ За так званним А-індексом, який визначає «загальну ймовірність того, що дві навмання обрані особи з певної спільноти ...розмовляють однією мовою», і який «обраховують за формулою Грінберга [1 — (сума квадратів співвідношення кожної групи за рідною мовою / вся спільнота)]» (Greenberg J.H. (1956). The Measurement of Linguistic Diversity. *Language*, 32(1), 109—115. Цит. за Алексова, 2016, с. 257).

що з кінця ХІХ ст. і до 1970 р. вони поступово зменшувалися, а на початок ХХІ ст. почали збільшуватися (там само).

У південнослов'янських державах, що стали незалежними нещодавно — виникли внаслідок розпаду СФРЮ, дослідники зосереджують найбільшу увагу навколо інших проблем, хоч їх теж можна зарахувати до категорії корпусних — проблема окремішності державних мов та їх кодифікації. «Нині в південнослов'янському регіоні нараховують сім окремих державних утворень із власними національними кодифікованими мовами, що визнані офіційними, а в одній з держав — Боснії і Герцеговині — офіційними вважають три мови: боснійську, сербську й хорватську» (Васильєва, 2016, с. 40). Це такі держави: Сербія, Хорватія, Боснія і Герцеговина (що складається з двох утворень — Федерації Боснії і Герцеговини та Республіки Сербської), Чорногорія, Словенія, Північна Македонія. Питання настільки важливе, що книжку В. Сотировича «Соціолінгвістичний аспект розпаду Югославії та сербське національне питання» (Сотировић, 2013) від 2006 р. до 2013 р. перевидали тричі. У всіх країнах мови, що співвідносні з назвою держави, проголошені офіційними, утім дискусії щодо ступеня їх самостійності (крім словенської) тривають. Наведемо кілька цитат зі статей збірника за матеріалами міжнародної наукової конференції, присвяченої мовній ситуації Чорногорії, пор.:

«У новоутворених незалежних державах мови називають відповідно до назви держави або відповідно до назви більшості народу (курсив наш — С.С.), і, природно, здійснюють стандартизацію цих мов. Хорватська ієкавиця (хорв. ијекавица)⁹ тепер є основою хорватської стандартної мови, боснійська ієкавиця — основою боснійської мови і, поряд з екавицею (хорв. екавица), основою сербської мови в Республіці Сербії» (Глушица, 2007, с. 259); «Голосування на референдумі незалежної держави Чорногорії створило реальні умови для того, щоб історія чорногорської мови, дилеми та суперечки, що впливають з неї, були завершені конституційним визначенням цієї мови офіційною» (там само, с. 261). Водночас «норма, яку використовують у Чорногорії, не відрізняється від сербської ієкавської за межами території Чорногорії», — зауважував інший дослідник (Стојановић, 2007). Це означає, що в основу назви офіційної мови покладено не так лінгвальні, як соціальні ознаки. Унаслідок такого «перерозподілу» виникають складнощі, пов'язані з визначенням належності мовно-культурної спадщини. У вже згаданій статті Т. Бояджиєва зазначено: «Було оголошено офіційну думку Інституту болгарської мови про формування в Республіці Македонії “македонської літературної мови”, за допомогою якої зроблено спроби привласнити значну частину болгарської літературної та мовної історії. Це також є основою національної мовної політики у Скоп'є, яка продовжує поширюватися як у Республіці Македонії, так і за її межами» (Бояджиєв, 2008б). Південнослов'янські дослідники вивчають також власне лінгвістичний аспект проблеми. Питанням співвідношення

⁹ Ідеться про фонетичні особливості діалектів сербсько-хорватської мовної спільноти, пов'язані зі специфікою рефлексу давнього ятя.

сербської, хорватської і боснійської мов, ідентифікації і самоідентифікації їх носіїв присвячено фундаментальну колективну працю за ред. Б. Тошовича і А. Воніша «Сербські погляди на відносини між сербською, хорватською та боснійською мовами» (Tošović, Wonisch, 2010).

Звісно, ми не можемо претендувати на розв'язання питання окремішності південнослов'янських мов, але проблему варто назвати. До того ж в українському мовознавстві є суголосні проблеми, які теж треба розв'язувати.

Варті уваги підходи до визначення мовної ситуації білоруських і російських дослідників, оскільки це пов'язано і з їхньою позицією стосовно української мови, тому передусім треба мати відповідні знання, щоб протистояти маніпуляціям. Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. у Білорусі ще намагалися вивчити реальне співвідношення щодо функціонування білоруської і російської мов. Навіть тоді становище білоруської мови в Білорусі було слабшим порівняно зі становищем української мови в Україні, а після прийняття закону про дві державні мови воно почало різко погіршуватися. У низці статей за результатами дослідження, проведеного спільно німецькими і білоруськими дослідниками, зауважено, що за даними перепису населення 1999 р. 85,6 % громадян визнали рідною білоруську мову (відповідно російську — 14,3 %), але мовою повсякденного спілкування її визнав лише 41 % (російська — 58 %) (Hentschel, Kittel, 2011, с. 110), і однією з причин такої незбіжності могла бути неможливість назвати мішане мовлення (трасянку) як мову повсякденного спілкування (там само, с. 115). У власному опитуванні цих авторів, під час якого респонденти мали можливість обрати один із семи варіантів відповіді, зокрема мішане мовлення, дві мови або поєднання кількох мовних кодів, першою мовою (мова, якою людина почала говорити) назвали білоруську близько 13 %, російську — майже 36 %, мішане мовлення — близько 44 %, решта обрала різні комбінації мовних кодів (там само, с. 114). Високий відсоток визнання білоруської мови рідною на тлі низького рівня використання для реального спілкування автори пояснюють її символічним значенням для жителів Білоруси.

Позицію білоруських дослідників проілюструємо свідченнями білоруської соціолінгвістки Н.Б. Мечковської з її книжки, опублікованої 2003 р. в Мюнхені за матеріалами статей, написаних у 90-ті роки ХХ ст. Констатуючи ступінь русифікації, авторка пояснювала її успішність зокрема й генетичною близькістю мов: «Близька мовна спорідненість виявляється обтяжливим та об'єктивним фактором глибокої русифікації білорусів (та українців), яка за силою не сумірна зі ступенем русифікації інших народів імперії. Водночас суттєвим є і суб'єктивний (людський) фактор: протягом десятиліть планомірно проводили політику русифікації (насамперед у сферах конфесійній, освіти та видавничої справи)» (Мечковская, 2001, с. 29). У зв'язку із цим авторка висловила сумнів щодо можливості реального відродження національної мови в Білорусі: «У білоруської мови її символічні функції значно сильніші, ніж функції комунікативні. Зрозуміло однак, що для відродження мови недостатньо “мовного символізму”. Національна

мова може бути прапором відродження, проте для реального відродження самої мови треба, щоб нею просто і масово розмовляли» (там само, с. 130), і на цій підставі дослідниця навіть зробила висновок про не обов'язковість мовного чинника для державного об'єднання білорусів: «Можливо, білоруси перебувають на постетнічній стадії розвитку співтовариств, коли “національність” скріплюється не мовою, а економікою. У постетнічній історії нація-держава формується ареалом та спільною для ареалу організацією життя. Імовірно, білоруський будинок буття — це не мова і не етнічність, а своя земля, своя країна-держава» (там само, с. 143). Ми можемо лише констатувати, що українці обрали для себе іншу модель, яку зараз і вибирають — пов'язану саме з етнічністю і мовою, що формують державність.

Що стосується до російської концепції мовної ситуації, то ми вже зазначали, що теоретичне визначення самого поняття не відрізняється від прийнятого в інших мовознавчих школах і було сприйняте українською соціолінгвістикою ще за радянських часів. Пор.: «Мовна ситуація — сукупність форм існування (а також стилів) однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні та функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів чи адміністративно-територіальних утворень, а також соціальні установки, яких дотримується щодо зазначених систем населення, що проживає на територіях, що описуються» (Михальченко, 2016, с. 636). Аналіз, ґрунтований на цьому визначенні, може бути достатньо об'єктивним і потребує лише випрацювання адекватних методів дослідження. Зрештою, саме в радянському, а отже, і російському мовознавстві накопичено значний досвід та конкретні моделі опису функціонування мов національних меншин у місцях компактного проживання носіїв цих мов, але, зважаючи на специфіку ідеологічних настанов, у річищі яких виконано ці описи, вони потребують критичного ставлення. До того ж, мовну ситуацію сучасної Росії не можна вважати прямим продовженням мовної ситуації Радянського Союзу, де в кожній республіці мова титульної нації, хоч її і не називали державною або офіційною (цей термін узагалі не використовували), але основні функції вона виконувала паралельно з «мовою міжнаціонального спілкування» — російською. У сучасній російській енциклопедії «Мова та суспільство» («Язык и общество») (Михальченко, 2016) майже чверть обсягу її тексту присвячено опису мовних ситуацій в окремих республіках — суб'єктах сучасної федерації, є також статті про кожну з мов титульних народів цих республік. Упадає в око, що матеріали про мовну ситуацію у Криму (там само, с. 743–745), який позиціоновано як одну з республік — суб'єктів федерації¹⁰, додано поспіхом¹¹, оскільки стаття має декларативний характер і не містить, на відміну від інших аналогічних статей, жодних кількісних даних, навіть про націо-

¹⁰ Звісно, це не можна кваліфікувати інакше, як міжнародний злочин, до якого приєдналися і російські, і деякі кримські вчені.

¹¹ Зважаючи на рік видання (2016), на момент анексії Криму текст енциклопедії мав бути практично готовим. Автор статті про мовну ситуацію Криму — кримчанин Ю.В. Дорофеев.

нальний склад населення і особливості його розселення. Незважаючи на те, що українську мову після окупації цинічно було проголошено у Криму однією з державних (поряд із російською і кримськотатарською), статті про українську мову в енциклопедії немає, як немає і кримських татар у списках ані мажоритарних корінних народів РФ (загальна кількість — понад 50 000 осіб), ані у списках титульних народів республік чи навіть малочисельних народів, хоч кількість кримських татар у Криму, за даними українського перепису населення 2001 р., становила понад 243 тис. осіб. Навряд чи це свідчить про недбалість під час підготування видання, до якого з політичних міркувань прагнули обов'язково долучити матеріали стосовно Криму (надто солідним є авторський колектив!), але радше про реальне побоювання відповідальності за сприяння злочину.

Відомі й інші підходи до тлумачення терміна *мовна ситуація*, а отже, до опису цієї ситуації. За умови її розуміння як «мовного забезпечення комунікації в соціумі» постає запитання, чи є цей соціум одно- чи багатомовним. Російська дослідниця Г.П. Нешименко в монографії порівняла три мовні ситуації — російську (в оригіналі — русскую), чеську і болгарську (Нешименко, 2003). Упадає в око, що Чехія — це країна з абсолютним переважанням титульної нації (95 %), Болгарія — майже так само (84 %), проте в Росії росіян значно менше — майже 78 % (Михальченко, 2016, с. 390)¹². Для характеристики мовної ситуації найважливішим є такий показник, як володіння російською мовою (98—99 % за різними даними), і на цій підставі комунікативний простір у Росії кваліфіковано як російськомовний. Отже, сам підхід, за якого національну мову структурують у функціональному плані для соціолінгвістичного опису, є цілком прийнятним, але потрактування його як єдино можливого у країні, де, крім титульної нації, проживає ще 30 великих корінних народів (кожен з яких налічує понад 50 тис. осіб) і 61 міноритарний (там само, с. 7—8, 11—12), неприпустиме¹³. Поширення такого підходу за межі країни призвело до створення концепції «русского мира» і псевдонауки, що його пропагує, — так званої «георусистики», об'єктом якої, за твердженням автора цієї теорії, є «планетарный русский мир»¹⁴.

Загалом напрям дослідження мовної ситуації передбачає три можливі аспекти:

1. Ситуація з використанням різних ідіомів (окремих мов або їхніх функціональних різновидів) на певній території (у державі, регіоні, області, населеному пункті) або в певному соціумі.

¹² Можна припустити, що насправді, якщо врахувати ступінь русифікації неросійських етносів, цей показник може бути ще меншим, але так принаймні офіційно зафіксовано.

¹³ А саме на це налаштовує назва праці — «Мовна ситуація в слов'янських країнах» (Нешименко, 2003).

¹⁴ Книжку «Георусистика: російська мова у глобальному світі» («Георусистика: русский язык в глобальном мире») видано 2016 р. у Москві за грантової підтримки як одноосібну монографію обсягом майже 400 с. кримського автора О.М. Рудякова. Ознайомлення з «монографією» засвідчує, що авторського тексту в ній — близько 100 с., а решта — додатки, сформовані з доповідей, виголошених різними авторами на двох конференціях.

2. Ситуація з використанням певної мови (ідіому) на певній території (у державі, регіоні, області, населеному пункті) або в певному соціумі (усередині країни або за її межами).

3. «Внутрішньомовна» ситуація — внутрішня диференціація тієї самої мови і особливості її застосування в різних сферах. Це фактично дослідження на стику трьох мовознавчих галузей — лінгвостилістики, соціолінгвістики, діалектології.

Дослідження мовної ситуації України періоду незалежності переважно сконцентровано навколо вивчення українсько-російського білінгвізму. На думку Л.Т. Масенко, «мовно-культурну ситуацію нашої країни визначає дуалізм — на її території конкурують дві мови — українська як мова етносу, що йому належить ключова роль в утворенні української держави, і російська як мова етнічного ядра російської імперії» (Масенко, 2012, с. 67).

Крім того, проведено й дослідження, спрямовані на внутрішню функціональну диференціацію української мови: вивчення жаргону, сленгу, міського мовлення, гендерних особливостей мови і мовлення тощо. Проте в них поняття «мовна ситуація» не використане. Детально описано мовну ситуацію в Україні перших 20 років XXI століття в колективній монографії, підготовленій співробітниками групи соціолінгвістики Інституту української мови НАН України та оприлюдненій як електронне видання (Соколова, 2023). У ній застосовано методику комплексного багатокомпонентного аналізу, до якого залучено результати статистично достовірного соціологічного опитування, проведеного 2017 р. завдяки участі колективу науковців у міжнародному науковому проєкті, фінансованому Фондом Фольксваген¹⁵, та дані власного опитування цільової аудиторії (студенти та викладачі закладів вищої освіти, працівники закладів середньої освіти України), матеріали фокус-групового дослідження, аналізу мовного законодавства, медійних текстів та мовних біографій. Динаміку розвитку мовної ситуації простежено через порівняння¹⁶ з її попередніми зрізами, зокрема з проведеним 2006 р. опитуванням проєкту INTAS (Міжнародної асоціації з розвитку співробітництва з науковцями нових незалежних держав), у якому українську команду очолювала Л.Т. Масенко, а соопитування в обох проєктах координувала Г.М. Залізник (Бестерс-Дільгер, 2008) (рис. 1).

Порівняння результатів масових опитувань засвідчило, що кількість тих, хто в повсякденному житті спілкується тільки або переважно українською мовою, за цей період збільшилася із 35 % (якщо враховувати сур-

¹⁵ Проєкт № 62700395 Фонду Фольксваген «Bi- і мультилінгвізм між інтенсифікацією конфлікту та його розв'язанням. Етномовні конфлікти, мовна політика і контактні ситуації в пострадянських Україні і Росії» (Bi- and multilingualism between conflict intensification and conflict resolution. Ethno-linguistic conflicts, language politics and contact situations in post-Soviet Ukraine and Russia), який виконували протягом 2016—2019 рр.

¹⁶ Обидва опитування статистично достовірні, в обох адекватно представлені всі регіони України. Подібність використаних методик та свідоме повторення низки запитань забезпечили максимальну коректність порівняння.

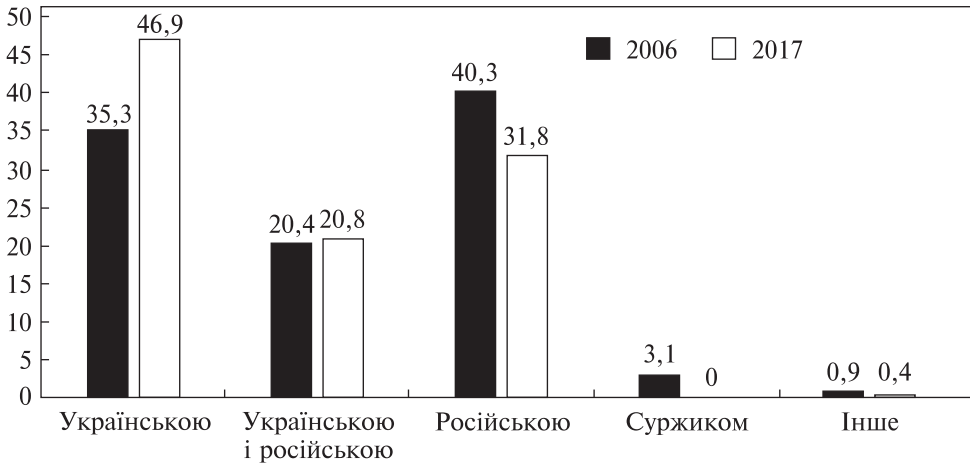

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання — У повсякденному житті Ви спілкуєтеся (за даними масових опитувань)

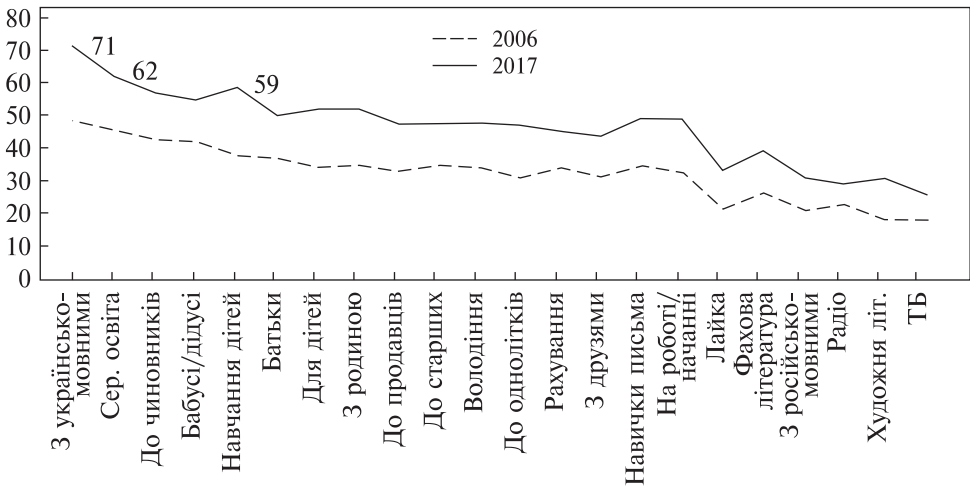

Рис. 2. Динаміка українськомовного спілкування молоді (2006—2017)

жик, то із 38 %) до майже 47 %, а російською — зменшилася з понад 40 % до майже 32 % (Соколова, 2023, с. 36). Двомовне спілкування практично залишилося на тому самому рівні — близько 20 %.

Подібні результати продемонструвало і проведене КМІСом 2017 р. дослідження, згідно з яким українською (тільки або переважно) в повсякденному житті спілкувалися 49 % опитаних, російською — 26 %, обома мовами рівною мірою — 25 % (Кулик, 2023).

У 2017 р. порівняно з 2006 р. спостережено збільшення кількості тих, хто спілкується українською мовою: у середньому на 10 %, а серед молоді 18—35 років за окремими опціями — до 20 %, сягаючи максимуму в понад 70 % у спілкуванні з українськомовними і близько 60 % у власній середній освіті і бажанні освіти для дітей (рис. 2) (Соколова, 2023, с. 87—98).

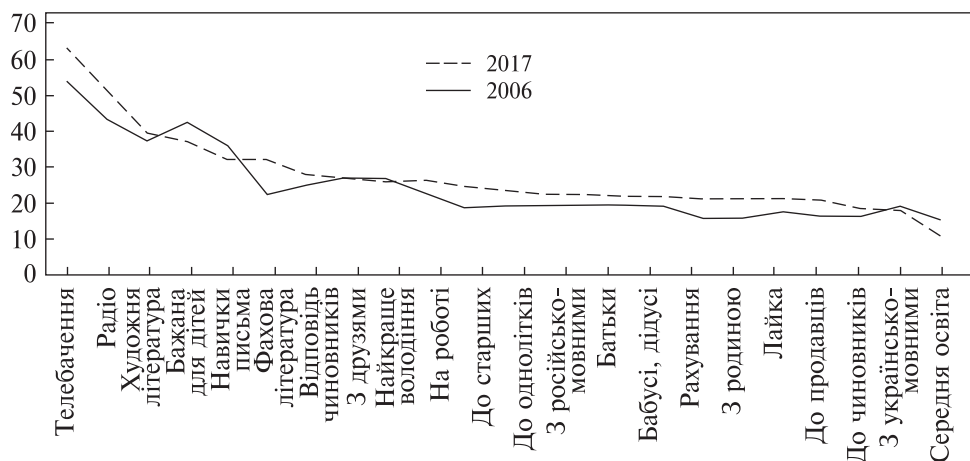

Рис. 3. Динаміка спілкування обома мовами (одномірний розподіл, 2006 і 2017, %)

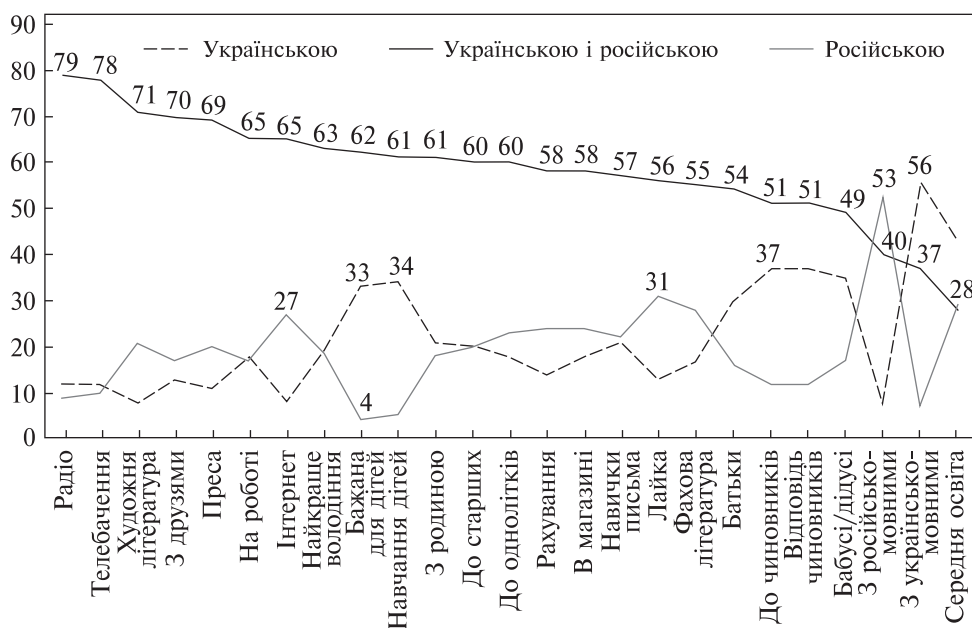

Рис. 4. Розподіл використання мов «гармонійними білінгвами» (за зменшенням опції «обом мовами») (2017, %)

Рівень двомовності (рис. 3) протягом цих 11 років був доволі стабільним (на загал — близько 20 %), із максимумом — в інформаційній сфері (понад 60 %) і мінімумом — в освіті (близько 11 %).

Ті, хто самі визначали себе як таких, що рівною мірою спілкуються українською і російською мовами (рис. 4), реально вживали обидві мови неоднаковою мірою в різних ситуаціях: максимально (як і в обстеженому масиві загалом) — в інформаційній сфері (майже 80 %), мінімально — в освіті (менше третини) і з тими, хто має чітку мовну орієнтацію — українсько- і російськомовними (близько 40 %). На графіку добре видно, що

найкращим стимулом для використання української мови для двомовних є спілкування з українськомовними (56 %) і чиновниками (37 %), сфера освіти тощо (33—34 %). «Сплески» використання російської спостерігаємо передусім із російськомовними (53 %), для лайки (31 %) і в інтернеті (27 %). Привертає увагу той факт, що лише 4 % респондентів, що активно вживають обидві мови, бачать своїх дітей російськомовними, тоді як українськомовними — понад третина (решта на той момент бажала, щоб діти були двомовними).

Після початку повномасштабної війни ситуація змінилася докорінно. Мовна свідомість українців почала трансформуватися, і вони масово переходили на спілкування українською мовою. Багато людей зазнало персональних фізичних і моральних травм, після чого вони перестали спілкуватися російською. Серед них є ті, хто раніше зовсім не говорив українською. Так, широкого розголосу набула історія 23-річної Карини Єршової, яка 2014 р. переїхала з батьками з окупованого Донецька до Бучі, де її закатували та застрелили російські окупанти. Її вітчим Андрій заявив, що ненавидить Росію і йому соромно говорити російською мовою: «Ми їх ненавидимо. Ми з Донецької області, де майже всі люди говорять російською, але я ненавиджу росіян за те, що вони вбили російськомовну дівчину. Тепер мені соромно говорити російською, бо я ненавиджу “руській мир”. Російські солдати не люди. Вони тварини»¹⁷.

За результатами масового опитування, що його провів КМІС у грудні 2022 р. і оприлюднив В.М. Кулик, частота спілкування українською мовою порівняно із 2017 р. зросла на 9 % (із 49 % до 58 %), а російською — зменшилася на 11 % (із 26 % до 15 %), двомовність лишилася приблизно на такому самому рівні — близько чверти опитаних (Кулик, 2023). За таких умов дуже важливо встановити, як саме відбувається цей перехід і кого він стосується.

Співробітники наукової групи соціолінгвістики Інституту української мови НАН України підготували і провели опитування внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у 2022 р. (травень—червень) і у 2023 р. (червень—вересень). Відповіді респондентів засвідчили, що переселенці першої хвилі прибували з більш українськомовних регіонів, ніж другої (рис. 5), що, правда, дехто оцінював українське мовлення у своєму регіоні як суржик (понад 17 %). Водночас власну мовну поведінку ВПО під час другого опитування частіше оцінювали як українськомовну (62,5 %) порівняно з першим (49 %), натомість частіше послуговувалися двома мовами (33,7 % проти 26,1 % у 2022 р.) та значно рідше російською (2,5 % проти 21,4 % у 2022 р.). Відповідно, респонденти значно частіше, порівняно з першим опитуванням, зазначали, що або стали частіше спілкуватися українською (57,5 %), або повністю перейшли на неї (23,8 %). У першій хвилі було вдвічі більше тих, хто й раніше спілкувався українською (36,1 % проти 17,5 % у другій хвилі). Звісно, такі опитування не є репрезентативними,

¹⁷ <http://surl.li/skrch> (дата звернення: 11.12.2023).

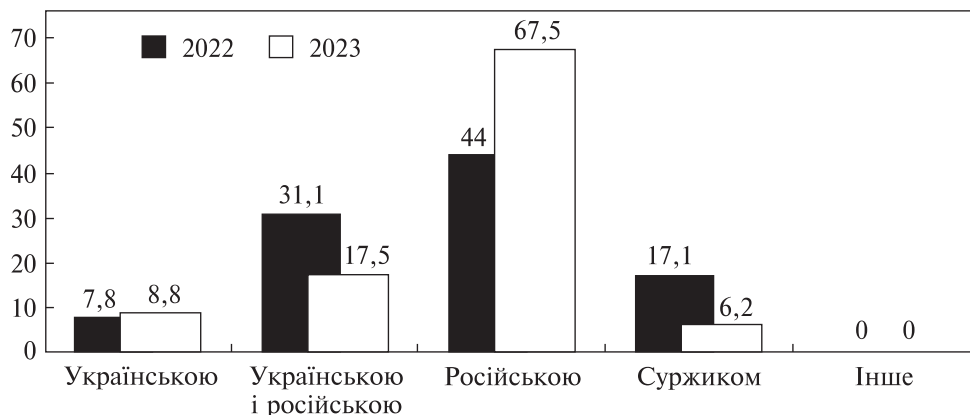

Рис. 5. Відповіді переселенців на запитання анкети — *Якою мовою говорила більшість населення в населеному пункті, де Ви мешкали до 24 лютого 2022 р.?*

оскільки проведені за допомогою гугл-форм, але ці результати свідчать про певні тенденції, які треба вивчати далі.

В обох опитуваннях інформанти активно коментували зміну своєї мовної поведінки, особливо коли хотіли підкреслити, що зробили це ще раніше, до повномасштабного вторгнення Росії в Україну чи евакуації, за внутрішнім переконанням, або що російську будуть використовувати лише тоді, коли без неї складно обійтися — у родині, особливо під час спілкування з представниками старшого покоління, з тими, хто залишився в окупації тощо.

Пор.:

Я дома, стараюсь переходити на українську мову і менше спілкуватись суржигом (2022).

Так, але це сталося до 24 числа, всередині лютого (2022).

До 2020 спілкувалась російською, від липня 2020 тільки українською (2022).

Як і раніше, спілкуюся як українською (на роботі та в сфері обслуговування), так і російською (з рідними та друзями) (2022).

Вивчаю мову для спілкування (2022).

В сім'ї спілкуюсь російською як і спілкувались, в установах/магазинах — українською (2022).

На сьогодні в більшості випадків використовую (спілкуюся) руську мову, але вчуся більше спілкуватися українською (2022).

Російською мовою лише з родиною, в інших випадках — українською (2023).

Російською тільки з батьками і друзями з Горлівки. Від початку повномасштабної війни навчилась вільно говорити українською і тепер розмовляю тільки українською з усіма іншими співрозмовниками (2023).

Звісно, сам перехід до українськомовного спілкування відбувається по-різному і не завжди за схемою «учора говорив російською — сьогодні українською». Оскільки дуже багато людей були двомовними (лише різною мірою — від збалансованого білінгвізму до повного домінування однієї з мов), зміна мовної поведінки може відбуватися поступово, через

Рис. 6. Трансформація мовної поведінки громадян України внаслідок війни Росії проти України

зміщення балансу використання мов (рис. 6). Переважно російськомовні проходять етап двомовності, який нерідко супроводжується диглосією (функціональним розмежуванням мов, що його яскраво ілюструють наведені вище коментарі) або навіть їх змішуванням, поступово переходячи до використання української в усіх сферах. Дехто долає цей етап швидше, дехто повільніше, дехто починає з нього, бо вже активно використовував дві мови і раніше, але цей рух масовий і односпрямований.

Відповідно спостерігаємо й рух суспільства від масового білінгвізму до переважної української одномовності, тобто від екzogлосної до ендоглосної мовної ситуації. Звісно, ендоглосної мовної ситуації в чистому вигляді на сучасному рівні розвитку суспільства немає, оскільки є мови меншин, іноземні мови тощо, які певною мірою присутні в житті кожної людини і в житті суспільства загалом. Утім водночас зі зміною конфігурації співіснування мов у соціумі змінюються й основні завдання опису мовної ситуації в Україні: від вивчення балансу використання основних мов — до дослідження стратифікації національної мови для задоволення комунікативних потреб суспільства та її взаємодії з мовами меншин, іноземними мовами тощо (рис. 7).

Перехідний етап цього процесу зумовлює підвищену увагу до мовної поведінки членів суспільства. Решта завдань, такі як функціонування мов меншин (з особливою увагою до мов корінних народів), роль іноземних мов, національна мова за кордоном, є незмінними, але зі зростанням внутрішньої цінності національної мови зростає і її роль як іноземної та діаспорної. У нашому разі, у зв'язку з виїздом багатьох українців за кордон унаслідок бойових дій, роль української мови в діаспорі теж збільшується, а загальний інтерес у світі до України як держави зумовлює зростання потреби в її вивченні як іноземної.

Традиційно мовну ситуацію оцінюють за кількісними, якісними й оцінними характеристиками. Спробуємо простежити, які чинники, що впливають на мовну поведінку членів суспільства і пов'язані із цими характеристиками мовної ситуації, можуть спричинити в ній зрушення.

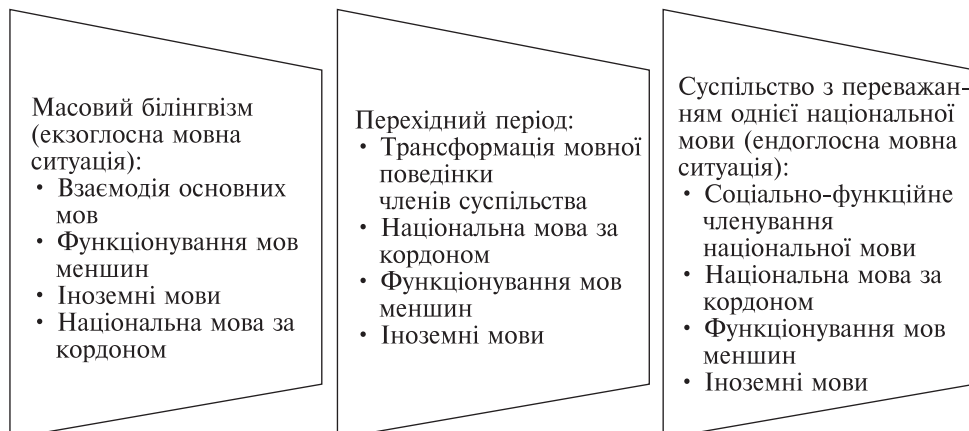

Рис. 7. Зміна завдань опису мовної ситуації у зв'язку з її трансформацією від екзогlossenної до переважно ендогlossenної

Як відомо, до кількісних показників оцінювання мовної ситуації належать: загальна кількість ідіомів, відносна кількість мовців, що послуговуються кожним з ідіомів, комунікативна потужність ідіомів. Саме ці показники зазвичай вимірюють, їх можна проілюструвати цифрами статистики (матеріали переписів населення, різноманітні опитування, статистичні звіти і под.). Трансформація мовної поведінки, що впливає на зміну кількісних показників мовної ситуації, залежить від таких чинників: у якому мовному оточенні перебуває людина (що більше навколо української мови, то швидше людина нею заговорить), чи є можливість навчання — безкоштовні курси для дорослих, постійне викладання в навчальних закладах тощо. За доступності інформації та можливості задоволення культурних потреб збільшується комунікативна потужність мови.

До якісних ознак мовної ситуації зазвичай зараховують: лінгвістичний характер ідіомів, структурно-типологічні відношення між ідіомами, їх функціональну рівнозначність / нерівнозначність, характер домінуючого в державному і місцевому масштабі ідіому (свій — чужий), характер розселення носіїв. Генетична спорідненість української та російської мов, з одного боку, спричинює відсутність мовного бар'єра, можливість спілкуватися за принципом «кожен своєю мовою» і відносну легкість навчання, а з іншого, — нескладність змішування з виникненням суржику. Українська мова має достатню функціональну потужність для обслуговування будь-якої сфери комунікації, але має відбуватися планова і безперервна корпусна діяльність, спрямована на вдосконалення науково-технічної термінології, розроблення і затвердження стандартів, створення національних корпусів, удосконалення правопису, модифікацію норм літературної мови тощо.

Міграція населення, зумовлена війною, спричиняє порушення звичних ареалів розселення. Це може призвести як до тимчасового розхитування мовної ситуації в раніше переважно українськомовних регіонах, куди масово переміщуються російськомовні переселенці, так і до стимулюван-

ня раніше російськомовних до швидшого опанування державної мови внаслідок перебування в українському мовному середовищі. У зв'язку з тривалою окупацією Криму виникла додаткова небезпека для кримсько-татарської мови, багато носіїв якої стали вимушеними мігрантами, позбавленими природного мовного середовища.

Оцінними ознаками мовної ситуації вважають передусім оцінювання ідіомів носіями (внутрішню і зовнішню) — їхню комунікативну придатність, естетичну і культурну престижність. На тлі війни спостерігаємо безперечне зростання престижності української мови всередині країни та за її межами, а з боку громадян України — ще й усвідомлення її як маркера ідентичності. Вагоме значення має вдосконалення мовного законодавства¹⁸ і наявність чіткого графіка запровадження окремих його положень. Крім престижності, зростає практична цінність української мови (вигоди від володіння), оскільки це впливає на можливість працевлаштування.

Вивчення в динаміці цих параметрів мовної ситуації та особливостей мовної поведінки громадян потребує адекватних методів дослідження. У воєнних умовах, обтяжених масовою і постійною міграцією населення із зони ведення бойових дій до безпечніших регіонів України і за кордон, застосування стандартного статистично достовірного опитування, результати якого можна було б порівняти з попередніми опитуваннями, є доволі складним завданням. За цих умов особливої ваги набуває вивчення мовної поведінки різних категорій громадян України. Виокремлюємо такі цільові групи, мовну поведінку яких слід вивчати для одержання об'єктивної інформації про напрямок розвитку мовної ситуації під час війни. Це ті, хто:

- не змінювали місце проживання або повернулися до місця постійного проживання;
- змінили місце проживання зі східного і південного на центральний і північний регіони;
- змінили місце проживання зі східного і південного на західний регіон;
- перебувають на військовій службі (у зоні бойових дій і в різних регіонах України);
- перебувають за кордоном;
- проживають зараз у південному і східному регіонах (у контрольованих Україною районах, у зоні бойових дій, у зоні «нової» тимчасової окупації¹⁹);
- проживають у зоні «старої» тимчасової окупації, зокрема у Криму;
- зараз перебувають у Росії.

Перші три категорії громадян найдоступніші до безпосереднього контакту, тому досліджувати їхню мовну поведінку можна так само, як і до

¹⁸ Ідеться передусім про Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (Закон, 2019), Закон України «Про освіту» (Закон, 2017) та інші закони, що регламентують уживання мов у суспільстві.

¹⁹ «Стару» тимчасову окупацію розуміємо як території, окуповані Росією від 2014 р., відповідно «нову» — окуповані від лютого 2022 р. Таке розмежування важливе з огляду на тривалість впливу ворожої пропаганди на мешканців окупованих територій, передусім на дітей і підлітків.

початку повномасштабної війни (зважаючи, звісно, на можливість індивідуальних реакцій, зумовлених перенесеною психічною травмою), зокрема серед них можна проводити анкетування з подальшим кількісним опрацюванням, інтерв'ювання, приховане і включене спостереження. Представники другої і третьої груп відрізняються за мовним оточенням, у якому вони зараз перебувають. Серед військових є вихідці з різних регіонів, військові підрозділи теж перебувають нині в різних місцях. Відмінність військових як інформантів від представників перших трьох груп полягає насамперед у їхній меншій доступності до безпосереднього контакту з дослідником (це можливо практично винятково завдяки особистим контактам під час відпустки військового) та в їхньому тіснішому контакті між собою порівняно із цивільними. З українськими громадянами, які тепер перебувають за кордоном, взаємодіють зазвичай науковці, які самі перебувають за кордоном, або можливий дистанційний контакт. Особливістю цієї категорії, порівняно з попередніми, є мінімальний вплив українського мовного середовища, навіть для первісно українськомовних. Ці люди змушені вписуватися в чужомовне середовище, вивчати або вдосконалювати знання мови країни перебування, українська мова може бути внутрішньо-сімейною, мовою дистанційного навчання або роботи. Для збереження і вдосконалення української мови їм потрібно докладати додаткових зусиль.

Найскладніше оцінити мовну поведінку останніх трьох категорій, серед яких і раніше була достатньо значна частка російськомовних (зважаючи на те, що це вихідці переважно зі східного і південного регіонів) і які зараз зазнають шаленого тиску, спрямованого на викорінення всього українського. Навіть проукраїнськи налаштовані громадяни із цих територій мало доступні до безпосереднього контакту, який може бути для них небезпечним. Отримати інформацію здебільшого можна від тих, хто раніше був на окупованій території або на території країни-окупанта, а тепер виїхав на територію України або за кордон. Звісно, ні про яке кількісне обстеження тут не йдеться. Громадяни, які перебувають у зоні бойових дій, здебільшого занепокоєні проблемою виживання, а не спілкуванням із дослідником-мовознавцем. Водночас дослідник має пам'ятати, що надалі мовна поведінка і мовні настанови цих людей вплинуть на мовну ситуацію загалом, тому вже сьогодні слід ретельно готувати заходи їх інтеграції, зокрема й мовної, до українського суспільства.

Одним із методів дослідження мовної поведінки може бути анкетування (опитування) — масове або цільове. Масове опитування (у державі загалом) засвідчує загальні тенденції зміни мовної ситуації, але не дає відповіді на запитання, хто саме і чому змінює свою мовну поведінку, унаслідок чого змінюється загальна конфігурація мовної ситуації. В умовах війни і масового переміщення населення проблематичним стає навіть окреслення параметрів генеральної сукупності — тієї спільноти, мовну ситуацію в якій ми намагаємося статистично оцінити, і відповідно складно сформулювати статистично достовірну вибірку, що відповідатиме генеральній сукупності за низкою демографічних показників (вік, стать, освіта, соціальний

статус, регіон постійного проживання і под.), як це робили за відносної стабільності населення. Саме тому потрібні опитування цільової аудиторії, виконані за допомогою методик, схвалених соціологами. Опитування цільової аудиторії за допомогою гугл-форм та інших масових ресурсів не характеризують мовну ситуацію загалом, але дають інформацію саме про ту групу інформантів, яку опитано. Якщо ця група кількісно значна, то в ній можна аналізувати залежність одних параметрів від інших.

Метод мовних біографій дає змогу з'ясувати, як інформанти розуміють поняття, які науковці використовують під час опитувань, а також описуючи мовну ситуацію і мовну поведінку: «рідна мова», «перша мова», «державна мова», «мова національної меншини», «національність», «мова повсякденного спілкування» і под. Він допомагає з'ясувати мотивацію мовної поведінки — як загальної (принциповий вибір мови / мов спілкування), так і ситуативної (перехід / неперехід на мову співрозмовника, розподіл мов за сферами функціонування). Цей метод зосереджує увагу на переламних моментах у мовному житті інформанта, дає матеріал для типологізування мовної поведінки, створює передумови для її моделювання. Індивідуальний підхід дає змогу отримати інформацію від респондентів, до яких не можна застосувати метод анкетування, але матеріали слід використовувати дуже обережно, не розкриваючи особистих даних інформантів, особливо в умовах війни.

Дискурсивний метод дає змогу дослідити відображення мовної політики та мовної ситуації (у країні загалом та в окремих регіонах) у центральних та регіональних ЗМК (ретроспективно і синхронно) — друкованих і електронних, у соцмережах тощо. Аналіз нормативних документів, пов'язаних із мовним питанням, і статистичних даних (зі сфери освіти, культури, інформації) теж має бути невід'ємним складником аналізу мовної ситуації.

Досвід дослідження мовної ситуації в різних слов'янських країнах засвідчує, що поняття «мовна ситуація» багатогранне, і його реальне використання значною мірою залежить від того, чи є країна переважно одно- або багатомовною, чи багато в ній національних меншин, чи є ці меншини численними, наскільки вони зберегли свою мову і культуру, від потужності і особливостей розселення діаспори, від часу оформлення окремої національної літературної мови і ступеня її кодифікації, тобто від конфігурації самої цієї мовної ситуації.

Сучасне українське суспільство перебуває на шляху від переважання українсько-російської двомовності до відносно ендоглосної ситуації з переважанням української мови як державної і водночас мови повсякденного спілкування більшості громадян, із функціонуванням мов меншин, достатнім вивченням іноземних мов і представленістю української мови на міжнародному рівні. Цей напрям розвитку є бажаним, а досягнення такої ситуації, зважаючи на дослідження, які вже є, цілком імовірним, але потребує зусиль із боку держави і суспільства, спрямованих не лише на чітку й послідовну мовну політику, а й на дотримання від-

повідної стратегії її впровадження. На сучасному етапі актуальним є вивчення мовної поведінки громадян, які перебувають у процесі переходу від спілкування російською мовою і двомовності до спілкування переважно українською мовою, для чого слід використовувати різні методи, серед яких особливої актуальності набуває дослідження індивідуальних мовних біографій. На тлі активних міграційних процесів, спровокованих російсько-українською війною, особливої важливості набуває проблема мовної адаптації раніше російськомовних громадян України в новому для них мовному середовищі та функціонування української мови за межами України (як мови діаспори та іноземної).

Зміцнення позицій української мови як єдиної державної висуває вимогу комплексного дослідження стратифікації української мови для обслуговування всіх комунікаційних потреб суспільства. Особливості функціонування мов національних меншин, роль іноземних мов у житті суспільства та їх вплив на українську, функціонування української мови за межами України є незмінними компонентами вивчення української мовної ситуації.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВПО — внутрішньо переміщені особи.

Закон, 2017 — Закон України «Про освіту». (2017). Відомості Верховної Ради України (с. 38—39). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. <http://surl.li/ylal> (дата звернення: 25.05.2023).

Закон, 2019 — Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». (2019). Відомості Верховної Ради України № 2704-VIII, від 25.04.2019. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. <http://surl.li/gruzr> (дата звернення: 25.05.2023).

ЗМК — засоби масової комунікації.

КМІС — Київський міжнародний інститут соціології.

ЛІТЕРАТУРА

Алексова К. (2014). Сьвременната българска езикова ситуация в европейски контекст. Диана Иванова (ред.), *Езиковата политика в европейски и национален контекст* (с. 65—81). Пловдив: Университетско издателство «Паисий Хилендарски». <http://surl.li/oluxa> (дата звернення: 08.12.2023).

Алексова К. (2016). Езиковата ситуация в София на фона на езиковата ситуация в България (върху данни за етнолингвистичното разнообразие). *Проблеми на социолінгвистиката XII. Езиковата ситуация — състояние и тенденции* (с. 254—271). Велико Търново: Знак «94». <http://surl.li/sgerj> (дата звернення: 08.12.2023).

Бестерс-Дільгер Ю. (ред.). (2008). *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Бояджиев Т. (2008а). Езиковата ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика. Ч. 1. *Български език*, 2. <http://surl.li/sgeqn> (дата звернення: 25.05.2023).

Бояджиев Т. (2008б). Езиковата ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика. Ч. 2. *Български език*, 3. <http://surl.li/sgern> (дата звернення: 25.05.2023).

- Брицин В.М. (2007а). Мовна політика. *Українська мова: Енциклопедія* (с. 375—378). Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана.
- Брицин В.М. (2007б). Мовна ситуація. *Українська мова: Енциклопедія* (с. 379). Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана.
- Васильєва Л.П. (2016). Соціолінгвістика в південнослов'янських країнах. *Мовознавство*, 6, 37—47. <http://surl.li/sgfjw> (дата звернення: 25.05.2023).
- Вингендер М. (2017). Волго-Уральський регіон в світле определения, класификации и типологии языковых ситуаций. *Многоязычие в Волго-Уральском регионе*, 1, 9—26.
- Глушица Р. (2007). Стандардизација црногорског језика. Ostojić Branislav (Ed.), *Jezička situacija u Crnoj Gori — norma i standardizacija. International Scientific Conference*, 24—25.05.2007 (с. 259—266). Montenegrin Academy of Sciences and Arts. <http://surl.li/sgetp> (дата звернення: 25.05.2023).
- Дзюба І. (2005). Передне слово до видання 1998 року. *Інтернаціоналізм чи русифікація* (с. 32—41). Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія».
- Жлуктенко Ю.О. (1964). *Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова у США і Канаді*. Київ: Видавництво Київського університету.
- Жлуктенко Ю.О. (1990). *Українська мова на лінгвістичній карті Канади*. Київ: Наукова думка.
- Кулик В. (2023). Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022. *Збруч*. <https://zbruc.eu/node/114247> (дата звернення: 18.09.2023).
- Масенко Л.Т. (2012). Радянська спадщина в мовній політиці України. Б.М. Ажнюк (ред.), *Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві* (с. 65—72). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. <http://surl.li/sgfaf> (дата звернення: 25.05.2023).
- Мечковская Н.Б. (2003). *Белорусский язык: Социолингвистические очерки*. München: Verlag Otto Sagner. <http://surl.li/sgfcc> (дата звернення: 13.12.2023).
- Михальченко В.Ю. (ред.). (2006). *Словарь социолингвистических терминов*. Москва: Институт языкознания РАН.
- Михальченко В.Ю. (ред.). (2016). *Язык и общество. Энциклопедия*. Москва: Издательский центр «Азбуковник».
- Нещименко Г.П. (2003). *Языковая ситуация в славянских странах. Опыт описания. Анализ концепций*. Москва: Наука.
- Пачев А. (1993). *Малка енциклопедия по социолінгвістика*. Плевен: Евразия-Абагар.
- Пилипчук О. (2013). З історії формування соціолінгвістичної термінології: зіставна характеристика відповідників У. Вайнрайха та Ю. Жлуктенка. *Мова і суспільство*, 4, 131—137.
- Селіванова О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава — Київ: Довкілля.
- Смаль-Стоцький Р. (1969). *Українська мова в Советській Україні*. Нью-Йорк — Торонто — Сідней — Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в ЗДА.
- Соколова С.О. (2023). (ред.). *Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні: монографія* [автори: С.О. Соколова, М.О. Гонтар, О.М. Данилевська, Г.М. Залізник, Л.Т. Масенко, О.Г. Руда, В.М. Труб, І.М. Цар]. Київ. <http://surl.li/pagpr> (дата звернення: 25.05.2023).
- Сотировић В.Б. (2013). *Социолингвистички аспект распада Југославије и српско национално питање*. Треће допуњено издање. Вильнус. <http://surl.li/sgfir> (дата звернення: 25.05.2023).
- Стојановић Је. (2007). Идентитет и статус српског језика у Црној Гори (некад и сад). Ostojić Branislav (Ed.), *Jezička situacija u Crnoj Gori — norma i standardizacija. International Scientific Conference*. 24—25.05.2007 (с. 267—283). Montenegrin Academy of Sciences and Arts. <https://canupub.me/ivs0> (дата звернення: 25.05.2023).
- Чапленко В. (1974). *Мовна політика більшовиків на Україні в 1950—60-х рр.* Чикаго: Український Публіцистично-Науковий Інститут.
- Чемоданов Н.С. (ред.). (1975). *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика*. Москва: Изд-во «Прогресс».

- Швейцер А.Д., Никольский Л.Б. (1978). *Введение в социолингвистику*. Москва: Высшая школа.
- Шевельов Ю. (2009). Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941): стан і статус. Лариса Масенко (упоряд.), *Юрій Шевельов. Вибрані праці у двох книгах* (Кн. I. Мовознавство, с. 26—279). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Bergh, van de, P. L. (2001). Power Differentials and Language. R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 597—603). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Brown D. (2001). Williams, Glyn (1939—). R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 924—925). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Dua H.R. (2001). Language Development. R. Mesthrie (Eds.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 630—633). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Encyclopaedia Beliana* (Zverejnené v novembri 2013). <http://surl.li/syuii> (дата звернення: 25.05.2023).
- Ferguson Ch.A. (1959). Diglossia. *Word*, 15(2), 325—340. <https://doi.org/10.1080/00437956.1959.11659702>
- Gajda S., Vidovič-Muha A. (Eds.). (2003). *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa. Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej.
- Gogolin I. (2001). The Linguistic Marketplace. R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 612—613). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Greń Z. (2022). Relacje między narodowością i wyznaniem w społeczności wieloetnicznej i wielowyznaniowej (na przykładzie Śląska Cieszyńskiego). *6th International Scientific Conference “Slavonic Languages in Sociolinguistic View” of the Sociolinguistics Committee affiliated to the International Committee of Slavists “Borderlands of the Slavonic region at the turn of 20th and 21st centuries. Language—Society—culture—identity”*. Vilnius, September 8—10, 2022 (pp. 24—25). <http://surl.li/sgeum> (дата звернення: 08.12.2023).
- Hentschel G., Kittel B. (2011). Weissrussische Dreisprachigkeit? Zur Sprachlichen Situation in Weissrussland auf der Basis von Urteilen von Weissrussen über die Verbreitung “Ihrer Sprachen” im Lande. *Wiener Slawistischer Almanach*, 67, 107—135.
- Hudson A. (2001). Diglossia. R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 226—230). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Kowalski P. (2013). Slovenščina na Madžarskem v luči ekoloških tipologij. Andreja Žele (Ed.), *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve = The social functionality of language: aspects, criteria, definitions* (s. 219—225). Ljubljana.
- Krasowska H. (2012). *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Kryszuń T. (2012). Język polski na Białorusi. *Acta baltico-slavica*, 36, 217—224.
- Le Page R. (2001). DeCamp David (1927—79). R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (p. 858). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Lucas C. (2001). Sociolinguistics of Sign Language. R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 89—92). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Mesthrie R. (2001). (Ed.). *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Nekvapil Jiří. (2017). Jazyková situace. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (Eds.), *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny*. <http://surl.li/sgfzc> (дата звернення: 29.08.2023).

- Ostojić B. (Ed.). (2007). *Jezička situacija u Crnoj Gori — norma i standardizacija. International Scientific Conference, 24–25.05.2007*. Montenegrin Academy of Sciences and Arts. <https://canupub.me/ivs0> (дата звернення: 25.05.2023).
- Pawłowski A. (2019). Pejzaż językowy polski współczesnej: polszczyzna, języki obce, języki mniejszościowe. *Poradnik językowy*, 8, 7–27.
- Tošović Branko, Wonisch Arno (Ur.). (2010). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz. Beogradska knjiga.
- Zielińska A. (2002). *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej: Studium socjolingwistyczne*. Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy.

Статтю отримано 18.12.2023

LEGEND

ВПО — internally displaced persons.

Закон, 2017 — Law of Ukraine “On Education”. (2017). Bulletin of the Verkhovna Rada (pp. 38–39). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved May 25, 2023 from <http://surl.li/ylal> (in Ukrainian).

Закон, 2019 — Law of Ukraine “On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language”. (2019). Bulletin of the Verkhovna Rada № 2704-VIII, April 25, 2019. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved May 25, 2023 from <http://surl.li/rpyzr> (in Ukrainian).

ЗМК — mass media.

КМІС — Kyiv International Institute of Sociology.

REFERENCES

- Aleksova, K. (2014). The modern Bulgarian language situation in a European context. Diana Ivanova (Ed.), *Language policy in a European and national context* (pp. 65–81). Plovdiv: Paisii Hilendarski University Publishing House. Retrieved December 8, 2023 from (in Bulgarian).
- Aleksova, K. (2016). The linguistic situation in Sofia against the background of the linguistic situation in Bulgaria (based on data on ethnolinguistic diversity). *Problems of sociolinguistics 12. The language situation — state and trends* (pp. 254–271). Veliko Tarnovo: Sign “94”. Retrieved December 8, 2023 from <http://surl.li/sgepj> (in Bulgarian).
- Berghe, van den, P.L. (2001). Power Differentials and Language. R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 597–603). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Besters-Dilger, Yu. (Ed.). (2008). *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Kyiv: Vydavnychi dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukrainian).
- Boiadzhyev, T. (2008a). The language situation in our country in historical and contemporary terms and the European language policy. Part 1. *Bulgarian language*, 2. Retrieved May 25, 2023 from <http://surl.li/sgeqn> (in Bulgarian).
- Boiadzhyev, T. (2008b). The language situation in our country in historical and contemporary terms and the European language policy. Part 2. *Bulgarian language*, 3. Retrieved May 25, 2023 from <http://surl.li/sgern> (in Bulgarian).
- Brown, D. (2001). Williams, Glyn (1939—). R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 924–925). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Brytsyn, V.M. (2007a). Language policy. *Ukrainian language: Encyclopedia* (pp. 375–378). Kyiv: Vyd-vo “Ukr. entsykl.” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).

- Brytsyn, V.M. (2007b). Language situation. *Ukrainian language: Encyclopedia* (p. 379). Kyiv: Vyd-vo "Ukr. entsykl." im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Chaplenko, V. (1974). *Language policy of the Bolsheviks in Ukraine in the 1950s and 1960s*. Chicago: Ukrainskiy Publitsystychno-Naukovyi Instytut (in Ukrainian).
- Chemodanov, N.S. (Ed.). (1975). *New in foreign linguistics*. Vol. VII. Sociolinguistics. Moscow: Izdatelskij dom Progress (in Russian).
- Dua, H.R. (2001). Language Development. R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 630—633). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Dzuba, I. (2005). Preface to the 1998 edition. *Internationalism or Russification* (pp. 32—41). Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" (in Ukrainian).
- Encyclopaedia Beliana* (Zverejnené v novembri 2013). Retrieved May 25, 2023 from <http://surl.li/syiui> (in Slovak).
- Ferguson, Ch.A. (1959). Diglossia. *Word*, 15(2), 325—340. <https://doi.org/10.1080/00437956.1959.11659702>
- Gajda, S., & Vidovich-Muha, A. (Eds.). (2003). *Contemporary Polish and Slovenian linguistic situation*. Opole: University of Opole, Institute of Polish Philology (in Polish).
- Glushytza, R. (2007). Standardization of the Montenegrin language. Ostoich Branislav (Ed.), *Language situation in Montenegro — norm and standardization. International Scientific Conference, 24—25.05.2007* (pp. 259—266). Montenegrin Academy of Sciences and Arts. Retrieved May 25, 2023 from <http://surl.li/sgetp> (in Serbian).
- Gogolin, I. (2001). The Linguistic Marketplace. R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 612—613). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Gren, Z. (2022). Relations between nationality and religion in a multi-ethnic and multi-religious community (on the example of Cieszyn Silesia). *6th International Scientific Conference "Slavonic Languages in Sociolinguistic View" of the Sociolinguistics Committee affiliated to the International Committee of Slavists "Borderlands of the Slavonic region at the turn of 20th and 21st centuries. Language—Society—culture—identity"*. Vilnius, September 8—10, 2022 (pp. 24—25). Retrieved December 08, 2023 from <http://surl.li/sgeum>
- Henchel, G., & Kittel, B. (2011). Belarusian trilingualism? On the linguistic situation in Belarus on the basis of judgments by Belarusians about the spread of "their languages" in the country. *Vienna Slavic Almanac*, 67, 107—135 (in German).
- Hudson, A. (2001). Diglossia. R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 226—230). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Kowalski, P. (2013). Slovenian in Hungary in the light of ecological typologies. *The social functionality of language: aspects, criteria, definitions* (pp. 219—225). Lubiana (in Polish).
- Krasowska, H. (2012). *Polish minority in south-eastern Ukraine*. Warszawa: Slavic Publishing Center (in Polish).
- Kryszyn, T. (2012). Polish language in Belarus. *Acta baltico-slavica*, 36, 217—224 (in Polish).
- Kulyk, V. (2023). Language and identity in Ukraine at the end of 2022. *Zbruc*. Retrieved September 18, 2023 from <https://zbruc.eu/node/114247> (in Ukrainian).
- Le Page, R. (2001). DeCamp David (1927—79). R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (p. 858). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Lucas, C. (2001). Sociolinguistics of Sign Language. R. Mesthrie (Ed.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* (pp. 89—92). Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Masenko, L.T. (2012). Soviet heritage in the language policy of Ukraine. *Ecology of language and language policy in modern society* (pp. 65—72). Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho. Retrieved May 25, 2023 from <http://surl.li/sgfaf> (in Ukrainian).
- Mechkovskaia, N.B. (2003). *Belarusian language: Sociolinguistic essays*. Munchen: Verlag Otto Sagner. Retrieved December 13, 2023 from <http://surl.li/sgfcc> (in Russian).

- Mesthrie, R. (Ed.). (2001). *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam — New York — Oxford — Shannon — Singapore — Tokyo: Elsevier.
- Mikhailchenko, V.Iu. (Ed.). (2006). *Dictionary of sociolinguistic terms*. Moscow: Institut yazykoznaniiia RAN (in Russian).
- Mikhailchenko, V.Iu. (Ed.). (2016). *Language and society. Encyclopedia*. Moscow: Izdatelskiy tsentr “Azbukovnik” (in Russian).
- Nekvapil, Ji. (2017). Language situation. Petr Karlik, Marek Nekula, Jana Pleskalova (Eds.), *CzechEncy — New encyclopedic dictionary of the Czech language*. Retrieved August 29, 2023 from <http://surl.li/sgfcz> (in Czech).
- Neshchymenko, H.P. (2003). *Language situation in Slavic countries. Description experience. Concept analysis*. Moscow: Nauka (in Russian).
- Ostojich, B. (Ed.). (2007). *Language situation in Montenegro — norm and standardization. International Scientific Conference, 24–25.05.2007*. Montenegrin Academy of Sciences and Arts. Retrieved May 25, 2023 from <https://canupub.me/ivs0> (in Bosnian).
- Pachev, A. (1993). *A Little Encyclopedia of Sociolinguistics*. Pleven: Eurasia-Abagar (in Bulgarian).
- Pawlowski, A. (2019). The linguistic landscape of contemporary Poland: Polish, foreign languages, minority languages. *Language guide*, 8, 7–27 (in Polish).
- Pylypchuk, O. (2013). From the history of the formation of sociolinguistic terminology: comparative characteristics of the respondents of U. Weinreich and Yu. Zhluktenko. *Language and society*, 4, 131–137 (in Ukrainian).
- Selivanova, O. (2006). *Modern linguistics: a terminological encyclopedia*. Poltava — Kyiv: Dovkillia (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (2009). The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941). Condition and status. Larysa Masenko (Ed.), *Juri Shevelov. Selected works in two books* (Book I. Linguistics, pp. 26–279). Kyiv: Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” (in Ukrainian).
- Shveitser, A.D., & Nykolskyi, L.B. (1978). *Introduction to sociolinguistics*. Moscow: Vyscha shkola (in Russian).
- Smal-Stotskiy, R. (1969). *The Ukrainian language in Soviet Ukraine*. New York — Toronto — Sydney — Paris: Naukove tovarystvo im. Shevchenka v ZDA (in Ukrainian).
- Sokolova, S.O. (2023). (Ed.). *Territorial and sociocultural conditions of functioning of the Ukrainian language in Ukraine: monograph* [authors: S.O. Sokolova, M.O. Hontar, O.M. Danylevska, H.M. Zalizniak, L.T. Masenko, O.H. Ruda, V.M. Trub, I.M. Tsar]. Kyiv. Retrieved May 25, 2023 from <http://surl.li/parnp> (in Ukrainian).
- Sotirovich, V.B. (2013). *The sociolinguistic aspect of the breakup of Yugoslavia and the Serbian national question*. Third revised edition. Vilnius. Retrieved May 25, 2023 from <http://surl.li/sgfip> (in Serbian).
- Stojanovich, Je. (2007). The identity and status of the Serbian language in Montenegro (then and now). Ostojich Branislav (Ed.), *Language situation in Montenegro — norm and standardization. International Scientific Conference, 24–25.05.2007* (pp. 267–283). Montenegrin Academy of Sciences and Arts. Retrieved May 25, 2023 from <https://canupub.me/ivs0> (in Serbian).
- Toshovich, B., & Wonisch, A. (Ed.). (2010). *Serbian views on the relations between the Serbian, Croatian and Bosniak languages*. Institute for Slavic Studies at the Karl Franzens University in Graz. The Belgrade book (in Bosnian).
- Vasylieva, L.P. (2016). Sociolinguistics in South Slavic countries. *Movoznavstvo*, 6, 37–47. Retrieved May 25, 2023 from <http://surl.li/sgfjw> (in Ukrainian).
- Wingender, M. (2017). The Volga-Ural region in the light of definition, classification and typology of language situations. *Multilingualism in the Volga-Ural region*, 1, 9–26 (in Russian).
- Zhluktenko, Yu.O. (1964). Ukrainian-English interlanguage relations. *Ukrainian language in the USA and Canada*. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu (in Ukrainian).
- Zhluktenko, Yu.O. (1990). *Ukrainian language on the linguistic map of Canada*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Zielinska, A. (2002). *Polish minority in Kaunas Lithuania: A sociolinguistic study*. Warszawa: Slavic publishing center (in Polish).

Received 18.12.2023

Svitlana Sokolova, Doctor of Sciences in Philology,
Professor, Chief in the Department of Stylistics,
Culture of Language, and Sociolinguistics
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: a-senchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0052-6128>

MODERN APPROACH TO STUDYING
THE LANGUAGE SITUATION: SLAVIC
EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

The article analyzes the use of the phrase *language situation* (*linguistic situation*) in different national scientific traditions and approaches to describing the language situation in Slavic countries. It was found that, despite the similarity of the general definitions of this concept, in specific studies the attention is mainly focused on one of three possible aspects — the relationship between the functioning of various idioms within society, the situation with the use of a certain idiom in a certain territory or in a certain community or on the intra-language proper situation, that is, the internal differentiation of language to meet the various needs of society. The choice of research direction is determined primarily by the configuration of the language situation itself, i.e., whether it is endo- or exogenous, whether the state language has an established literary tradition and traditions of stylistic differentiation, a powerful dialect base, how widespread it is outside the range of the main distribution of the language, etc.

Ukrainian society is characterized as being in the process of transformation from an exogenous (characterized by mass bilingualism) to a predominantly endogenous (predominance of the Ukrainian language) language situation. In this regard, there is a great need for research related to the analysis of language behavior of persons who are on the path of changing language preferences. Against the background of active migration processes provoked by the war, the problem of language adaptation of previously Russian-speaking citizens in a new language environment for them and the functioning of the Ukrainian language outside of Ukraine (as a diaspora and foreign language) becomes especially important. Given the limited possibility of making statistically reliable quantitative measurements of the language situation, the importance of studying individual language biographies of persons who have changed or are changing their language behavior is increasing.

Keywords: *language situation, language behavior, language policy, Slavic countries, language functioning, language corpus planning, majority language, minority language, Ukrainian language abroad.*